

Gelderse geschiedschrijving in de schaduw van de hogeschool van Harderwijk: Pontanus en Smetius op het spoor van de Bataven -

Sandra Langereis¹

Johannes Pontanus, hoogleraar en geschiedschrijver

Johannes Pontanus (1571-1639), de Harderwijkse hoogleraar die vooral bekend is gebleven dankzij zijn stadsgeschiedenis van Amsterdam uit 1611 - de *Rerum et urbis Amstelodamensium historia* - en dankzij zijn *Historiae Gelricae* uit 1639, ontleende zijn naam (volgens een tijdgenoot, de Haarlemse geschiedschrijver Samuel Ampzing) aan zijn geboorte op zee.² Deze vond plaats in het jaar 1571, terwijl zijn vader en moeder per schip op weg waren van de Nederlanden naar Denemarken. Dat Pontanus op een zeereis werd geboren is wel heel symbolisch voor de onrustige eerste helft van Pontanus' eigen levensreis. Hij groeide op in Amsterdam, zo vermeldt hij althans zelf in zijn stadsgeschiedenis, en hij studeerde in Franeker en Leiden, juist in de tijd dat daar een aantal Europees vermaarde humanisten les gaven. Hierna brak een lange rusteloze periode aan die in het teken stond van buitenlandse reizen. Pontanus' *album amicorum* in de Parijse

¹ Het navolgende bevat de tekst van de voordracht zoals die door mij is uitgesproken op de Neolatinisten-studiedag te Harderwijk (2 november 2001). Ik heb er enkele kleine wijzigingen in aangebracht. Ten behoeve van de geïnteresseerde lezer heb ik enige literatuurverwijzingen toegevoegd.

² Over Pontanus en zijn *Nederlandse* geschiedschrijving bestaat weinig literatuur. De navolgende biografische informatie is met name gebaseerd op: J.T. Bodel Nyenhuis, 'Levensbijzonderheden van den Nederlandschen geschiedschrijver Johannes Isacius Pontanus, meest geput uit deszelfs album', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde* 11 (1840), pp. 81-109. Zie ook J.D. van Schevichaven, 'De wording der Historia Gelrica (Merula, Luntius, Pontanus) 1597-1638', *Bijdragen en mededeelingen Gelre* 12 (1909), pp. 313-380; J. van der Zande, 'Amsterdamse geschiedschrijving vóór Wagenaar', *Holland* 17 (1985), pp. 218-230, aldaar pp. 219-222 en pp. 228-230; H.H. Zwager, 'Johannes Isacius Pontanus en zijn 'Historische beschrijvinghe der seer wijt beroemde coopstad Amsterdam'', op los blad ingevoegd in de gelijknamige facsimile-editie van de Nederlandse vertaling van Pontanus' stadsbeschrijving (Amsterdam 1968); P.J. Mey, *Arend van Slichtenhorst en de Gelderse geschiedschrijving* (Arnhem 1967). Pontanus publiceerde tevens over de geografie en bewoning van de lage landen tijdens de Oudheid en over de geschiedenis der Franken. Zijn correspondentie is geïnventariseerd door P.N. van Doorninck en P.C. Molhuysen: *Brieven van Jo. Is. Pontanus (1595-1639)* (Haarlem 1909). Na de Neolatinistendag 2001 is de handelseditie van het volgende proefschrift verschenen: K. Skovgaard-Petersen, *Historiography at the court of Christian IV (1588-1648). Studies in the Latin histories of Denmark by Johannes Pontanus and Johannes Meursius* (Kopenhagen 2002). Deze studie kon niet worden verwerkt in de door mij gehouden voordracht te Harderwijk; zie vooral pp. 37-44 in dit boek voor aanvullende biografische en bibliografische gegevens betreffende Pontanus. Skovgaard-Petersens monografie behelst een uitvoerige analyse van de *Deense* geschiedschrijving van Pontanus. De *Nederlandse* geschiedschrijving van Pontanus vormt daarmee nog steeds een interessant braakliggend terrein. Voor een nadere beschrijving, zie de rubriek Signalementen in deze Nieuwsbrief, pp. 51-52.

Bibliothèque Nationale³ laat zien dat hij een Grand Tour maakte door Duitsland, Frankrijk en Italië. Hij reisde daarna meermalen naar Denemarken, waarschijnlijk omdat zijn vader daar was aangesteld als consul van de Staten-Generaal. Ook verbleef hij een tijdlang in Engeland en keerde hij nogmaals terug naar Duitsland en Frankrijk. Tijdens deze reizen bezocht hij nu en dan een universiteit en ontmoette hij tal van grote humanisten. Ondertussen was hij begonnen zelf te publiceren op het gebied van de klassieke filologie. In deze vroege jaren gaf hij teksten uit van Macrobius, Plautus, Apuleius en Seneca.

Toen Pontanus eindelijk was uitgereisd, had hij reeds de leeftijd van een jaar of dertig bereikt: hoog tijd om zich te beraden op zijn toekomst. In het jaar 1604⁴ werd hij aangesteld als hoogleraar in de wijsbegeerte aan de hogeschool van Harderwijk, het Gymnasium Illustre. Zijn opdracht betrof in het bijzonder de wis- en natuurkunde. Tevens werd hij aangesteld als hoogleraar in de geneeskunde. De eerder onophoudelijke reislust maakte nu plaats voor een grote bezadigdheid, want ondanks het feit dat de Harderwijkse hogeschool niet erg bemiddeld was en haar hoogleraren geen riante salarissen kon betalen, zou Pontanus tot zijn overlijden in het jaar 1639 hoogleraar wijsbegeerte blijven in Harderwijk.

Een groot wijsgeer is Pontanus nooit geweest. Hij heeft zich vooral verdienstelijk weten te maken waar het gaat om de klassieke filologie en de geschiedschrijving. Op deze gebieden betoonde hij zich een ware veelschrijver. Zijn lijst met klassieke tekstedities en historiografische publicaties is bijna niet te overzien. Onder historici, en ik meen ook onder Neolatinisten, is Pontanus vooral bekend gebleven vanwege zijn Latijnse geschiedwerken over de vaderlandse geschiedenis.⁵ Zijn geschiedenis van Amsterdam was de allereerste op humanistische leest geschoeide stadsgeschiedschrijving die is verschenen in de Republiek. Deze uitgave zette destijds echt een trend, want in de decennia daaropvolgend zou iedere stad van enige betekenis, zeker in het gewest Holland, met een eigen stadsgeschiedschrijving naar buiten komen.⁶ Zijn Gelderse Historiën, een

³ Bibliothèque Nationale de France, ms. Rothschild IV.8.56.

⁴ R. Aerts en L. Hoogkamp, *De Gelderse Pallas: gymnasium illustre, Gelderse universiteit, rijks-atheneum te Harderwijk 1600-1818* (Barneveld 1986), p. 82. In 1605 volgens één van de aanwezigen en medesprekers op de Neolatinistendag, de heer Evers. Bodel Nyenhuis noemt het jaartal 1606.

⁵ Zie voor een overzicht van deze publicaties: E.O.G. Haitsma Mulier en G.A.C. van der Lem, m.m.v. P. Knevel, *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800* (Den Haag 1990) nr. 387.

⁶ Zie over deze trend: E.O.G. Haitsma Mulier, 'De eerste Hollandse stadsbeschrijvingen uit de zeventiende eeuw', *De zeventiende eeuw* 9 (1993), pp. 97-116; idem, 'De zeventiende-eeuwse stadsbeschrijvingen van Amsterdam', *Amstelodamum* 85 (1998), pp. 107-115; H.F.K. van Nierop,

werk dat in zijn laatste levensjaar verscheen, schreef Pontanus in de hoedanigheid van officiële historiograaf van het gewest Gelre. Dit omvangrijke boekwerk was duidelijk gebaseerd op grondig onderzoek in de Gelderse archieven; Pontanus had die deels zelf bezocht, voor een andere deel werd hij in zijn archiefonderzoek bijgestaan door zijn assistent Ernst Brinck.⁷ Van beide Latijnse geschiedwerken, de Amsterdamse en de Gelderse, verscheen in de zeventiende eeuw ook een Nederlandse vertaling. Deze vertalingen zijn in de jaren zestig van de vorige eeuw in facsimile opnieuw uitgebracht. Ze worden nog altijd gretig geplunderd door lokale en regionale historici.

De humanistische academie versus de vaderlandse geschiedschrijving

Dat Pontanus, die toch gerekend mag worden tot de bekendere geleerden onder de zestiende- en zeventiende-eeuwse Nederlandse humanisten, zijn faam niet te danken heeft aan zijn werkzaamheden in de hoedanigheid van hoogleraar wijsbegeerte en geneeskunde, maar aan zijn buiten-academische activiteiten op het gebied van vooral de historiografie, is een gegeven waar ik graag wat dieper op wil ingaan op deze bijeenkomst in Harderwijk, de stad van de vroegmoderne Gelderse hogeschool. Dit gegeven is namelijk van belang voor het onderwerp dat mij in het bijzonder bezighoudt, en dat is de geschiedenis van de historiografie, en dan met name de geschiedenis van de *vaderlandse* geschiedschrijving in de zestiende- en zeventiende-eeuwse Republiek. De historiografische activiteiten van Pontanus zou ik illustratief willen noemen voor de omstandigheden waarbinnen in die vroegmoderne periode vaderlandse geschiedschrijving moest worden bedreven. Het is namelijk tekenend voor deze periode dat de vaderlandse geschiedschrijving vooral, of liever gezegd vrijwel geheel, buiten de humanistische hogescholen en universiteiten om werd uitgevoerd.⁸ Wanneer er in de zestiende en zeventiende eeuw geschiedwerken verschenen die het verleden van de Neder

'How to honour one's city: Samuel Ampzing's vision of the history of Haarlem', *Theoretische geschiedenis* 20 (1993), pp. 268-282; Van der Zande, 'Amsterdamse geschiedschrijving vóór Wagenaar'; S. Langereis, 'Inleiding' in: J. Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven I*, A.A.R. Bastiaensen, S. Langereis en L.G.J.M. Nellissen, eds. (2 dln, Nijmegen 1999); idem, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* (Hilversum 2001), pp. 72-81, 188-194; E. Verbaan, 'Jan Janszoon Orlers schetst Leiden. Illustraties in de vroege stadsbeschrijvingen', *De zeventiende eeuw* 17 (2001), pp. 133-166. Ook in het binnenkort te verschijnen *Historiografie. Geschiedschrijving in Nederland en België van 1500 tot heden* (Hilversum 2002), onder redactie van J. Tollebeek, T. Verschaffel en L. Wessels, krijgt de vroegmoderne stadsbeschrijving aandacht.

⁷ Van Schevichaven, 'De wording der Historia Gelrica'.

⁸ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, pp. 155-157 en *passim*.

landse Republiek of van afzonderlijke gewesten of steden tot onderwerp hadden, dan waren deze publicaties vrijwel altijd tot stand gekomen ofwel op basis van particulier initiatief, zoals dat het geval was met Pontanus toen hij vanuit Harderwijk een Amsterdamse stadsbeschrijving liet verschijnen; ofwel verschenen die publicaties in opdracht van de Staten-Generaal of van gewestelijke Statencolleges, zoals dat het geval was met Pontanus toen hij in Harderwijk aan zijn Gelderse Historiën werkte in de hoedanigheid van officieel historiograaf van Gelre.

Aan de humanistische *universiteit* bestond nog geen zelfstandige geschiedenisopleiding. De vakken *historia* en *antiquitates*, geschiedenis en oudheden, werden gedoceerd als hulpwetenschappen bij de klassieke filologie. Bovendien schonk men in deze vakken uiteraard nauwelijks aandacht aan de niet-klassieke, vaderlandse geschiedenis. In deze situatie zou pas na 1900 verandering komen.⁹ Vóór die tijd waren vaderlandse geschiedschrijvers slechts bij uitzondering verbonden aan een hogeschool of universiteit, zoals dat met Pontanus het geval was; maar in die gevallen verrichtten deze personen hun historiografische arbeid dan niet uit hoofde van hun academische aanstelling. De vaderlandse geschiedschrijvers, ook hoogleraar Pontanus, werkten in hun vrije tijd aan hun historiografische publicaties. Wanneer een geschiedschrijver zo gelukkig was om een aanstelling als officieel historiograaf vanwege een Statencollege in de wacht te slepen, werd hij tenminste nog financieel beloond voor al zijn moeite. De gróóste groep vaderlandse geschiedschrijvers had echter geen aanstelling als officieel historiograaf met bijbehorende bezoldiging. Dit betekende dat verreweg de meeste vaderlandse geschiedschrijvers in de vrije tijd én geheel op eigen kosten opereerden.

De omstandigheden waarbinnen vaderlandse geschiedschrijving diende te worden bedreven, waren in de vroegmoderne tijd dus niet bepaald gunstig: er was geen academische opleiding voor vaderlandse historici, er werd geen universitair onderzoek naar de vaderlandse geschiedenis verricht, en er was geen betaald werk voor vaderlandse geschiedschrijvers, afgezien van de weinige aanstellingen als officieel historiograaf van een Statencollege. Je zou daarom niet snel verwachten dat er vanaf het einde van de zestiende eeuw werkelijk een stroom aan gewestelijke en lokale geschiedwerken werd uitgegeven in de Republiek. Toch was dit precies wat er gebeurde. Waarom waren zoveel zestiende- en vooral zeventiende-eeuwse burgers nu eigenlijk bereid hun vrije tijd en vermogen

⁹ Zie daarover: J. Roelevink, 'Historia en antiquitates. Het geschiedenisonderwijs aan het Athenaeum Illustre van Amsterdam in de achttiende eeuw tussen polyhistorie en Verlichting', *Theoretische geschiedenis* 10 (1983), pp. 281-301; idem, *Gedictoord verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de universiteit van Utrecht, 1735-1839* (Maarsse 1986).

voor een groot deel op te offeren aan het doen van onderzoek naar de geschiedenis van hun gewest of stad, en aan het schrijven en publiceren daarover?

Stedelijk zelfbewustzijn en particuliere stadsgeschiedschrijvers

Laten we in het bijzonder eens kijken naar de stadsgeschiedenissen, want vooral daarvan verschenen er zeer veel nadat Pontanus in 1611 met zijn werk over Amsterdam de eerste publicatie van een humanistische stadsbeschrijving in de Republiek had verzorgd. In de daaropvolgende decennia rolden met name in het gewest Holland zóveel stadsbeschrijvingen van de pers, dat na verloop van tijd vrijwel iedere plaats van maar enige betekenis zich kon beroemen op haar eigen kroniek. Vele daarvan waren net als de stadsbeschrijving van Pontanus in het Latijn gesteld, maar in de loop van de zeventiende eeuw namen de Nederlandstalige uitgaven de overhand. Toch bleef, ook wanneer er in de volkstaal was geschreven, de opzet van de stadsgeschiedenis humanistisch van aard. De bereisde en veelzijdig geleerde Pontanus had met zijn stadsbeschrijving blijk gegeven heel goed op de hoogte te zijn van de nieuwste ontwikkelingen in de internationale humanistische geschiedbeoefening. In wezen betrof zijn Amsterdamse beschrijving, evenals de vele stadsgeschiedenissen die in de Republiek nog zouden volgen, een variant op het genre van de chorografie.¹⁰ Dit was de op geschiedenis, oudheden en topografie gerichte streekbeschrijving met een hoog antiquarisch gehalte, die in de vijftiende eeuw geïntroduceerd was door Flavio Biondo met zijn *Italia illustrata* en overgenomen door humanistische kopstukken als Conrad Celtis in het Duitse rijk of William Camden in Engeland, een tijdgenoot van Pontanus. Pontanus heeft deze William Camden tijdens zijn verblijf in Engeland ontmoet en correspondeerde zelfs met hem. In de stadsbeschrijvingen van Pontanus en zijn navolgers werd dit chorografische genre nu gefocused op de beschrijving van steden in plaats van streken. Zodoende werd het genre aangepast aan de Nederlandse omstandigheden van decentralisatie en verstedelijking. In de stadsbeschrijvingen stonden de plaatselijke geschiedenis, oudheden en topografie centraal. Vaste onderwerpen waren bijvoorbeeld de gunstige locatie van de stad in haar natuurlijke omgeving, de oude oorsprong van de stad, de aan de inwoners verleende privileges en rechten, de voorbeeldigheid en continuïteit van het stedelijke bestuur, de mooie stadsarchitectuur, de handel en nijverheid, de dappere wapenfeiten van de stedelingen in tijden van oorlog, enzovoorts. Van het lokale

verleden werd, kortom, een vleierend beeld geschetst, en ook uit de beschrijving van het functioneren en de gedaante van de stad in de eigen tijd sprak een onverholen trots van de auteur. Ondanks de gewoonlijk nadrukkelijke documentatie van het door de auteur verrichtte antiquarische bronnenonderzoek, liepen de werkelijke en de ideale stad in deze stadsbeschrijvingen voortdurend in elkaar over.¹¹

De grote populariteit van dit nieuwe genre weerspiegelde de status van de stad in de Nederlandse Republiek. De steden waren hier niet alleen talrijk, maar vormden ook belangrijke politieke centra, die tot op grote hoogte zelf zorg droegen voor rechtspraak, wetgeving en bestuur; zelfs speelden de steden een grote rol in de binnen- en buitenlandse politieke besluitvorming van de Republiek. Om deze redenen was er sprake van een sterk stedelijk zelfbewustzijn, verhoogd nog wegens de economische voorspoed van de vele steden in de kustprovincies. Op cultureel gebied werd dit zelfbewustzijn onder andere tot uitdrukking gebracht in de publicatie van de vaak prachtig geïllustreerde stadsbeschrijvingen.¹² De auteurs van deze stadsbeschrijvingen waren over het algemeen ontwikkelde stedelingen, die banden hadden met het bestuur van hun geboorte- of woonplaats. Het ging dan om academisch gevormde raadsleden, of vertegenwoordigers van geleerde beroepen in dienst van de lokale overheden, zoals predikanten, stadsartsen en schoolhoofden. De stadsbeschrijvingen vormden een weerslag van de betrokkenheid van deze burgers bij hun stad als politieke gemeenschap. Deze mensen wilden zich graag door middel van een dergelijke lovende beschrijving van het plaatselijke heden en verleden verdienstelijk maken voor hun stad.¹³

In vele gevallen droegen de auteurs hun stadsbeschrijving op aan de magistraat. Stadsbesturen stelden hoge prijs op dergelijke lovende plaatsbeschrijvingen. Vaak beloonden de bestuurders de auteur, wanneer deze zijn geschiedwerk aan hen had opgedragen, met een geldsom of een waardevol geschenk. Ook Pontanus' geschiedwerk over Amsterdam bevat een opdrachtbrief aan het bestuur van de plaats waar hij was opgegroeid. In deze opdracht schreef Pontanus de lezers te willen laten zien hoe Amsterdam in sneltreinvaart tot haar politieke

¹⁰ Haitsma Mulier, 'De eerste Hollandse stadsbeschrijvingen'.

¹¹ Het mengen van werkelijkheid en fantasie strekte zich vaak zelfs uit tot de topografische afbeeldingen in stadsgeschiedenissen: Haitsma Mulier, 'De zeventiende-eeuwse stadsbeschrijvingen van Amsterdam'; Verbaan, 'Jan Janszoon Orlers schetst Leiden'.

¹² Zie daarover ook W. Frijhoff en M. Spies, *1650. Bevochten eendracht* (Den Haag 1999), pp. 172-175.

¹³ Langereis, 'Inleiding' in: Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven I*; zie ook Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, pp. 188-194.

aanzien en economische bloei was gekomen. Inderdaad leest zijn boek als een onbeschaamde Amsterdamse succes-story.¹⁴

Buiten de hogeschool en universiteit was er kortom een rijke voedingsbodem voor de beoefening van de vaderlandse geschiedenis. Wel was deze geschiedbeoefening humanistisch geïnformeerd. Hoewel er aan de universiteit zelf geen plaats was voor het verrichten van onderzoek naar het eigen verleden, zette het humanistische onderwijsprogramma, met zijn nadruk op de oude talen en op klassieke geschiedenis en oudheden, velen aan om ook de eigen Oudheid en Middeleeuwen te bestuderen. De over het algemeen academisch opgeleide stadsbeschrijvers pasten, net als Pontanus dat had gedaan, de principes van de klassieke en humanistische historiografische literatuur toe op hun eigen werk. In de vorm en stijl van hun publicaties echoden allerlei klassieke en humanistische elementen door. En de sterke politieke lading van de stadsbeschrijvingen reflecteerde het pragmatische en belerende karakter van de klassieke en humanistische historiografie in het algemeen.

Een Nijmeegs voorbeeld: predikant Johannes Smetius

Een treffend voorbeeld van een buiten de universiteit om opererende stadsbeschrijver is een leerling van Pontanus, namelijk Johannes Smetius (1590-1651).¹⁵ Deze Smetius werd in 1590 geboren in Aken. Hij studeerde drieënhalf jaar in Harderwijk onder de hoede van Pontanus, waarna hij doorreisde naar Heidelberg en Genève om daar te promoveren in de theologie. Vanaf 1618 tot zijn dood in 1651 werkte Smetius als predikant in Nijmegen. Hij vestigde zich in deze plaats omdat zijn ouders Aken waren ontvlucht na de inneming van die stad door de Spaanse legeraanvoerder Spinola, en hun heil hadden gezocht in het Staatse Nijmegen.

In Nijmegen vergaarde Smetius roem door in zijn vrije tijd de talloze in en om deze stad opgegraven Romeinse antiquiteiten te verzamelen. Na verloop van tijd bezat de predikant een collectie archeologische vondsten die zijn weerga in heel de Republiek niet kende en die ook internationaal gezien van zeer groot belang was. In de jaren 1644 en 1645 publiceerde Smetius een Nijmeegse stadsbeschrijving. Deze stond geheel in het teken van zijn poging om aan de hand van de door hem verzamelde archeologische voorwerpen te bewijzen, dat het oude Nijmegen het in Tacitus' *Historiae* liber V, caput 19 vermelde 'oppidum

¹⁴ Van de Zande, 'Amsterdamse stadsgeschiedschrijving vóór Wagenaar', p. 228.

¹⁵ Zie voor het navolgende: Langereis, 'Inleiding' in: Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven I*.

Batavorum' was geweest. *Oppidum Batavorum, seu Noviomagum* heet zijn boek dan ook kort en krachtig. Het idee dat Nijmegen met dit 'oppidum Batavorum' geïdentificeerd diende te worden was al wat ouder: Gerard Geldenhouwer had daarover al geschreven, evenals Pontanus, in een chorografische publicatie uit 1614, in een boekje getiteld *Noviomagum Gelriae ducatus urbs primaria* uit 1628, en tenslotte ook in zijn Gelderse Historiën. Geldenhouwer en Pontanus hadden Nijmegen aangewezen op grond van een nauwkeurige lezing van Tacitus' beschrijving van de directe omgeving van het 'oppidum Batavorum'. Het originele van Smetius' boek bestond er nu uit dat hij deze identificatie als eerste wist te onderbouwen met archeologische argumenten. Bovendien beweerde Smetius als eerste dat het Nijmeegse 'oppidum Batavorum' ook de enige oude stad van de oude Bataven was geweest, waar Pontanus een dergelijke eer ook aan Leiden, het Lugdunum Batavorum, had willen toekennen. Uiteindelijk zou Smetius in zijn stadsbeschrijving zelfs beweren dat het 'oppidum Batavorum' een inheemse stad was geweest, gesticht niet door de Romeinen, maar door Keltische -- zo noemde Smetius ze althans -- Bataven. Als argument hiervoor droeg hij uit zijn enorme collectie van duizenden Romeinse oudheden een handvol archeologische voorwerpen aan, die hij in verband kon brengen met Tacitus' beschrijving van de leefgewoonten van de Bataven en andere Germanen. Het ging dan onder andere om zaken als zeer oude zilveren Romeinse munten en gekartelde Romeinse munten, geldsoorten die volgens Tacitus hadden gerouleerd onder de Germaanse stammen (*Germania* 5).

Waarschijnlijk nog duidelijker dan bij Pontanus' beschrijving van Amsterdam, de stad van zijn jeugd, het geval was geweest, betrof Smetius' beschrijving van zijn woonplaats Nijmegen een uitdrukking van onvoorwaardelijke loyaliteit aan de plaatselijke politieke gemeenschap. Uit allerlei opmerkingen in *Oppidum Batavorum, seu Noviomagum* blijkt dat Smetius goede relaties onderhield met de leden van de Nijmeegse magistratuur, die -- in het overwegend katholieke en remonstrantse Nijmegen -- vrijwel allemaal even steil-calvinistisch waren als hijzelf. Smetius droeg zijn boek op aan de stadsbestuurders en suggereerde in zijn dedicatie dat zij de ware erfgenamen waren van de hele roemrijke Bataafse voorgeschiedenis. In feite probeerde hij met zijn stelling, dat Nijmegen de door Tacitus vermelde Batavenstad was geweest, een bijzondere plaats voor Nijmegen op te eisen binnen het grotere staatkundige verband van de Nederlandse Republiek. Hij gaf in zijn boek toe dat zijn woonplaats zich niet kon meten met de economische voorspoed van de meeste steden elders in de Nederlanden. Maar hij schreef ook dat de enorme oudheid van deze Batavenstad maakte dat geen andere Nederlandse stad Nijmegen in eerbiedwaardigheid kon overtreffen. De Nijmeegse magistratuur, die Smetius eerder al een tijdlang met behoud van

inkomsten had vrijgesteld van zijn wekelijkse preekbeurt om hem in de gelegenheid te stellen zijn boek af te maken, beloofde hem na het verschijnen van het boek met een som geld en een bescheiden pensioenregeling. Nu is het niet zo dat Smetius' *Oppidum Batavorum, seu Noviomagum* vanwege de genoemde dedicatie en de daaropvolgende beloningen in klinkende munt, beschouwd moet worden als een opportunistische poging om aan extra inkomen te geraken. Uit Smetius' stadsbeschrijving spreekt duidelijk een grote liefde voor zijn woonplaats Nijmegen, die zijn ouders in onzekere tijden in haar burgerij had opgenomen en hemzelf tot predikant had aangesteld. Ook spreekt uit die stadsbeschrijving een onmiskenbare fascinatie voor al die Romeinse bodemvondsten, die in en om de stad opdoken. Deze oudheden waren gedurende decennia trouw door Smetius verzameld en moeten hem regelmatig veel geld hebben gekost. En aan het schrijven van zijn boek heeft Smetius zeker vijftien jaar lang gewerkt.

Ad fontes!

Het humanistische curriculum aan de hogeschool en universiteit heeft de inspiratiebron gevormd voor de aardse hartstocht voor oudheden van onze predikant. Romeinse oudheden hielden Smetius al bezig voordat hij in Nijmegen kwam te werken. In Sedan, de universiteitsstad waar Smetius korte tijd werkzaam was als hoogleraar en predikant, raakte hij onder de indruk van de filoloog Jacques Cappelus, die aan de plaatselijke universiteit theologie onderwees aan de hand van bijbelse oudheden. Maar waarschijnlijk was het Pontanus die Smetius reeds lang daarvoor, in de jaren aan de hogeschool in Harderwijk, voor het eerst enthousiast had weten te maken voor de studie van de klassieke geschiedenis en oudheden. Ondanks het feit dat Pontanus officieel geneeskunde, wiskunde en natuurkunde doceerde, zou deze hoogleraar met zijn oud-student Smetius over klassieke antiquiteiten blijven corresponderen nadat de laatste Harderwijk had verlaten. Vanaf het moment waarop Smetius in Nijmegen was begonnen oudheden te verzamelen, stonden de brieven steeds in het teken van Pontanus' en Smetius' interpretaties aangaande de lokaal gevonden oudheden, waarvan ze zich afvroegen of die van de Romeinen, dan wel van de Bataven afkomstig waren.

Zowel aan de populariteit van het genre van de streek- en stadsbeschrijvingen buiten de kringen van hogescholen en universiteiten, als aan de inhoud van een stadsbeschrijving als die van Smetius, waarin de inheemse antieke geschiedenis zo imposant mogelijk werd gemaakt, is te zien dat de humanistische academie als het ware in een haat-liefde verhouding stond tot de vaderlandse geschiedbeoefening. Het aan de academie bijgebrachte humanisme begunstig-

de zin voor oude talen en culturen evenals trots op het *patria*, maar aan de humanistische universiteit was geen plaats voor vaderlandse geschiedschrijving. De pogingen van Nederlandse streek- en stadsbeschrijvers om, buiten de academies om, de eigen, in dit geval historische identiteit vorm te geven, waren duidelijk schatplichtig aan het Europese humanisme. De auteurs sloten aan bij het internationaal beoefende genre van de chorografie en pasten dit aan bij de Nederlandse omstandigheden van urbanisatie en politieke decentralisatie.¹⁶ Zowel Pontanus als Smetius legden er voorts eer in, zoals het ware humanisten betaamde, om hun stad luister bij te zetten door het lokale verleden een plaats te geven in de grote, klassiek-Romeinse geschiedenis. Pontanus vergeleek in de dedicatie van zijn stadsbeschrijving de stormachtige ontwikkeling van Amsterdam zelfs met die van het oude Rome, en schreef dat hij met zijn stadsgeschiedenis in de voetsporen van Varro wenste te treden. Pontanus en Smetius plaatsten Nijmegen in het epicentrum van de roemrijke Bataafse opstand die te boek was gesteld door Tacitus, de Romein met de grote achting voor de oude Germanen. Deze in de klassieke Oudheid gepokte en gemazelde humanisten deden het graag voorkomen alsof de inheemse cultuur en geschiedenis die der Romeinen evenaarde en soms zelfs overtrof.

Deze gegevens maken de geschiedwerken van Pontanus, Smetius en hun tijdgenoten tot zeer interessante literatuur voor geïnteresseerden in het patriotisme van de vroegmoderne geschiedbeoefenaars en in het transformatieproces van de humanistische cultuur op Nederlandse bodem. Er werden prachtige werken gepubliceerd aan de humanistische academies, maar pareltjes zijn ook te vinden in de schaduw van die universiteiten. Er zijn nog tal van streek- en stadsbeschrijvingen (vele in gedrukte vorm, maar naar alle waarschijnlijkheid ook vele in handschrift) die op een ijverige student of promovendus wachten - onder andere Pontanus' eigen publicaties over Amsterdam en Gelre. Omdat een groot aantal streek- en stadsbeschrijvingen in het Latijn is verschenen zou ik in dit gezelschap dan ook graag willen afsluiten met een welgemeend: *ad fontes!*

¹⁶ Naar de exacte aard van dergelijke aanpassingen van het chorografische genre is nog geen gedetailleerd onderzoek in het kader van een monografie verricht, noch naar de relatie tussen stadsbeschrijvingen enerzijds en oudere genres als de kroniek of het stadslofdicht (*laus urbium*) anderzijds. Een belangrijke eerste aanzet is gegeven door Haitsma Mulier, 'De eerste Hollandse stadsbeschrijvingen'.